

Kult świętych a tożsamość wyznaniowa – zmiany w aparacie liturgicznym wschodniosłowiańskich cyrylickich starych druków liturgicznych Ewangelii tetr (na przykładzie wydań Ławry Poczajowskiej)¹

The Commemoration of Saints and Confessional Identity – Changes in the Liturgical Rubrics of Early Printed East Slavonic Cyrillic Liturgical Tetraevangelia (Case of the Pochaiv Lavra Editions)

A b s t r a c t: The publication is devoted to an analysis of the theme of saints and feasts in the Menologia of the five Uniate liturgical Tetraevangelia published in the Cyrillic alphabet in Pochaiv in 1759, 1768, 1771, and twice in 1780. The comparative analysis of the Menologia in all 110 editions has indicated that the first Uniate liturgical Tetraevangelion issued in 1759 in Pochaiv was prepared on the basis of the 1746 Kiev Gospel edition. For the liturgical needs of the Greek Catholic Church, a total of 113 commemorations were removed from its Menologion, including: 118 saints, six feasts dedicated to icons of the Mother of God, and three commemorations of Church events. The annual fixed calendar in the Uniate Tetraevangelia was supplemented only by the commemoration of Josaphat Kuntsevich (16 September).

Key words: Tetraevangelion, Pochaiv, Menologion, saints, feasts, Greek Catholic Church, Uniate Church

Za najważniejszą księgę we wszystkich Kościołach chrześcijańskich uważana jest Ewangelia. W Kościele zarówno prawosławnym, jak i rzymskokatolickim obrządku wschodniego (bizantyńskiego), określanym zwyczajowo „unickim” lub „greckokatolickim”, zawsze znajdowała się ona na ołtarzu. Bez niej celebracja różnych nabożeństw, w tym m.in. eucharystycznych, tzn. liturgii i obrzędów oraz poświęceń, nie była możliwa. Wykorzystanie tekstu Ewangelii na potrzeby liturgiczne wiązało się

---

¹ Niniejsza publikacja została przygotowana w ramach realizacji projektu badawczego Narodowego Centrum Nauki (numer rejestracyjny UMO-2020/37/B/HS1/01658).

z uprzednim wprowadzeniem do niej odpowiednich oznaczeń i rejestrów². Tekst ewangeliczny musiał zostać podzielony na perykopy opatrzone informacją wskazującą na dzień, w którym dany fragment był odczytywany. Niezbędne było również uzupełnienie Ewangelii o indeks czytań liturgicznych, dzielony na dwie główne części. Rozpoczynający się w dniu święta Zmartwychwstania Pańskiego cykl roczny świąt ruchomych nazywano cyklem „triodnym” lub „paschalnym”, a rozpoczynający się 1 września i dzielony na 12 części, odpowiadających poszczególnym miesiącom, cykl roczny świąt stałych określano mianem „minejnego”. W tym drugim upamiętnienie świąt, świętych i różnych wydarzeń z historii Kościoła każdego roku przypadało w tym samym miesiącu i tym samym dniu. Do tego właśnie okresu, tj. minejnego, drukowanych Ewangelii tetr – pomijanych³ w badaniach nad tradycją liturgiczną Kościoła unickiego – został ograniczony materiał badawczy wykorzystany do przygotowania niniejszej publikacji.

Analizie poddano menologiony cyrylickich liturgicznych Ewangelii tetr, które drukowane były na różnych ziemiach *Slavia Orthodoxa* do końca XVIII w. W prawie trzystuletnim okresie, tzn. od roku 1512 – kiedy w Târgoviște po raz pierwszy ukazał się ten typ Ewangelii – do roku 1800 cyrylickie liturgiczne Ewangelie tetr wydrukowano 110 razy⁴. Dwanaście z nich wydano w średniobułgarskiej⁵ i serbskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego na ziemiach współczesnej Rumunii i Serbii.

---

² Cerkiewnosłowiańskie rękopisy Ewangelii tetr dzieli się na dwie główne grupy, tetry bez podziału lub ze sporadycznym podziałem na perykopy i tetry liturgiczne. J. Ostapczuk, *Cerkiewnosłowiański przekład perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*, Warszawa 2010, s. 93–122.

³ Tylko niekiedy cyrylickie stare druki Ewangelii tetr, zawsze w bardzo ograniczonej liczbie, są uwzględniane w badaniach, np. Andrej Chojnacki poświęcił im i Apostołom zaledwie dwie i pół strony. А. Хойнацкий, *Западнорусская церковная уния въ ея богослуженіи и обрядохъ*, Киевъ 1871, s. 439–441. Michael Petrowycz wykorzystał zaledwie dwa wydania, wileńskie z 1575 r. i lwowskie z 1670 r. M. Petrowycz, *Bringing Back the Saints. The Contribution of the Roman Edition of the Ruthenian Liturgical Books (Recensio Ruthena, 1940–1952) to the Commemoration of Slavic Saints in the Ukrainian Catholic Church*, dysertacja, Ottawa 2005, s. 391.

⁴ Wykaz cyrylickich starych druków Ewangelii tetr zob. J. Ostapczuk, *Sobornie i niedzielne perykopy liturgiczne z Ewangelii Mateusza w cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach krótkich*, Warszawa 2013, s. 137–148; idem, *Список глав Евангелия от Матфея в старопечатных кириллических богослужебных Евангелиях тетр и их отношение к рукописной традиции*, „Slavia” 2020, t. 89, nr 2, s. 201, przyp. 5.

⁵ Dwa wydania z 1565 i 1577 r., które ukazały się w mieście Braszów, nie zachowały się. Por. J. Ostapczuk, *Cyrillic Early Printed Tetragospels of Middle Bulgarian and Serbian Redaction. Textology of the First Nine Zachalas of Mark's Gospel*, „Slavia” 2019, t. 88, nr 4, s. 372–373 i podana tam literatura.

Pozostałe zostały wydrukowane we wschodniosłowiańskiej redakcji języka cerkiewnosłowiańskiego w Moskwie (70), Wilnie (cztery), Lwowie (osiem), Kijowie (10), Klińcach (jedna)⁶ i Poczajowie (pięć).

Analiza tekstologiczna wybranych fragmentów tekstu ewangelicznego⁷ i kilku paratekstów⁸ oraz liturgiczna menologionu (z okresu minejnego)⁹ wskazały na możliwość dzielenia wszystkich 110 cyrylickich liturgicznych Ewangelii tetr na kilka grup i podgrup. Wśród nich można wymienić m.in.: a) wydania południowosłowiańskie (średnio-bułgarskie i serbskie); b) wydania moskiewskie do 1651 r. i wileńskie Mamoniczów; c) wydania lwowskie (Stauropigialnego Bractwa Uspienskiego i Michała Śłozki); d) pierwsze dwa kijowskie wydania Ewangelii (z lat 1697¹⁰ i 1712). Wydrukowane we wschodniosłowiańskiej odmianie języka cerkiewnosłowiańskiego, podobnie jak i południowosłowiańskie, Ewangelie tetr reprezentują kilka różnych tradycji tekstologicznych i liturgicznych, np. moskiewską, kijowską, lwowską czy też unicką¹¹.

⁶ Jest to przedruk moskiewskiego wydania z 1648 r. А.В. Вознесенский, *Предварительный список старообрядческих кириллических изданий XVIII века*, Санкт-Петербург 1994, s. 31 (nr 85); Е.А. Емельянова, *Старообрядческие издания кирилловского шрифта конца XVIII – начала XIX в. Каталог*, Москва 2010, s. 263–265 (nr 169).

⁷ Por. E. Ostapczuk, *Текстология кириллических старопечатных богослужебных Четвероевангелий среднеболгарского и сербского изводов и их отношение к рукописной традиции (Евангелие от Марка, зачала 1–9)*, „Slověne” 2018, t. 7, nr 2, s. 62–73.

⁸ Por. idem, *Предисловие Феофилакта Болгарского к Евангелию от Матфея в кириллических старопечатных Четвероевангелиях из Брашова (1561/62 г.) и Бухареста (1582 и после 1582 г.) и их отношение к рукописной традиции*, [w:] *Тринадцатые Загребинские Чтения. Сборник статей по итогам международной научной конференции (3–4 октября 2018 г.)*, red. Ж.Л. Левшина, Санкт-Петербург 2019, s. 315–329; J. Ostapczuk, *Список...*, op. cit., s. 200–216; idem, *Оглавления Евангелия от Луки в старопечатных кириллических богослужебных Евангелиях тетр. Текстологическая характеристика*, „Rocznik Teologiczny” 2021, t. 63, nr 1, s. 143–159; J. Ostapczuk, W. Wysoczański, J.T. Maciuszko, J. Tofiluk, *Краткие жития Евангелистов в кириллических старопечатных Евангелиях тетр и их происхождение*, „Konstantinove Listy” 2020, t. 13, nr 1, s. 126–143.

⁹ Por. E. Ostapczuk, *Памяти мучеников в месяцесловах старопечатных кириллических Евангелий тетр – предварительные замечания на примере шести месяцев (март–август)*, [w:] *Fons Sapientiae Verbum Dei. Сборник научных статей в честь 80-летия профессора Анатолия Алексеевича Алексеева*, red. А.В. Сизиков, Санкт-Петербург 2022, s. 212–230.

¹⁰ Tekst Ewangelii tetr został wydany w Kijowie po raz pierwszy dopiero w 1697 r. Poświadczą to opinie o przewadze w tym ośrodku myśli liturgicznej nad biblijną. A. Naumow, *Domus Divisa. Studia nad literaturą ruską w I Rzeczypospolitej* (Biblioteka Tradycji Literackich XVIII), Kraków 2002, s. 98, 106–107.

¹¹ Idem, *O specyficie ruskich tekstów liturgicznych z terenów państwa polsko-litewskiego*, „Україна: культура спадщина, національна свідомість, державність” 2006–2007, t. 15,

Szczegółowa analiza cyklu rocznego świąt stałych 110 cyrylickich liturgicznych Ewangelii tetr wskazała, że liczba świąt i świętych oraz wydarzeń kościelnych i innych okoliczności występujących w umieszczanych na końcu woluminów menologionach nie była stała¹². Uzależniona ona była od kilku czynników: a) lokalnych tradycji liturgicznych, w których szczególną czią otaczano wybranych świętych lub święta; b) zmieniającej się żywej tradycji liturgicznej, co powodowało uzupełnianie kalendarza o nowe upamiętnienia z jednej strony lub jego skracanie poprzez usuwanie dotychczasowych upamiętnień z drugiej; c) innych okoliczności.

W ramach trzeciego czynnika, tzn. innych okoliczności, można wskazać wydarzenie z roku 1596, jakim była próba podporządkowania Kościoła prawosławnego na terenach Rzeczypospolitej jurysdykcji papieskiej¹³. W wyniku zawartej w Brześciu Litewskim unii powstał Kościół zwany powszechnie „unickim” lub „greckokatolickim”. Mimo uznania zwierzchnictwa władzy papieskiej i doktryny Kościoła rzymskokatolickiego miał on jednak zachować¹⁴ w nienaruszonym kształcie swoje dziedzictwo, m.in. tradycję liturgiczną¹⁵, obrządek czy kalendarz¹⁶. W praktyce został jednak poddany procesowi latynizacji¹⁷. Zachowanie wschodniej tradycji

---

s. 244. W literaturze przedmiotu wydziela się zwykle trzy tradycje liturgiczne: polsko-litewską (tj. ukraińsko-białoruską), moskiewską i greckokatolicką (tj. unicką). Por. *ibidem*, s. 245.

¹² We wszystkich starych drukach cyrylickich liturgicznych Ewangelii tetr można jednak wyróżnić stały skład świąt i świętych obecnych w tych wszystkich 110 wydaniach.

¹³ Por. O. Tkachuk, *Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, współpraca D. Sidorowicz-Mulak, Wrocław 2022, s. 9, przyp. 13.

¹⁴ Mimo wyrażenia w dokumencie poprzedzającym zawarcie unii (tzn. w *Artykułach, czyli warunkach, których gwarancji żądamy od Kościoła katolickiego, zanim przystąpimy do unii*, tzw. artykułach unii) wyraźnego sprzeciwu wobec wprowadzania obrzędów zachodnich do tradycji wschodniej zostały one ostatecznie wdrożone. Por. P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna w międzywyznaniowej polemice po Unii Brzeskiej (1596–1720)* (Biblioteka Ekumenii i Dialogu XXIII), Kraków 2004, s. 52–51.

¹⁵ Uważa się, że był to podstawowy warunek stawiany przez stronę prawosławną do zawarcia unii. *Ibidem*, s. 54.

¹⁶ A. Хойнацкій, *Западнонорусская церковная унія...*, op. cit., s. 1; A. Naumow, *Domus Divisa...*, op. cit., s. 87; P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna...*, op. cit., s. 21–22, 30, 44–65, 109.

¹⁷ O latynizacji tradycji liturgicznej Kościoła unickiego zob. m.in. A. Хойнацкій, *Западнонорусская церковная унія...*, op. cit.; K. Зноско, *Латинизация православного Богослужения в Униатской церкви*, Warszawa 1932; S. Senyk, *The Ukrainian Church and Latinization*, „*Orientalia Christiana Periodica*” 1990, nr 56, s. 165–187; С. Сенік, *Латинізація в українській католицькій церкві*, Люблін 1990; І. Тилявський, *Літургійні напрямки Почаївського Монастиря під час унії (1712–1831)*, Рим–Львів 1997, s. 299–339; P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna...*, op. cit.; M. Petrowycz, *Bringing Back the Saints...*, op. cit.; M. Takala-Roszczenko, *The Latin*

liturgicznej, sprzed 1596 r., warunkowane było jej zgodnością z potrydencką nauką i wiarą Kościoła rzymskokatolickiego pozwalającą na utrzymanie z nim jedności¹⁸. Latynizacja Kościoła unickiego początkowo, do lat 40. XVII w.¹⁹, prowadzona była powolnie²⁰. Następnie, po ukazaniu się w Krakowie w 1642 r. polemicznego dzieła Kasjana (Kaliksta) Sakowicza pt. *Epanorthosis albo Perspektywa i objaśnienie błędów, herezji i zabobonów w Grekoruskiej Cerkwi Dyzunickiej tak w artykułach wiary, jak i w administrowaniu sakramentów i w innych obrządkach i ceremoniach znajdujących się* latynizacja została zintensyfikowana, co przyczyniło się znacząco – z powodu wprowadzanych samowolnie zmian – do ogólnego braku jednorodności w tradycji liturgicznej Kościoła greckokatolickiego²¹. Wprowadzane stopniowo zmiany nie zawsze były przyjmowane bezkrytycznie przez unitów (np. przez ks. Piotra Kamińskiego), którzy wyrażali troskę o wierność wschodniej tradycji i liturgii²². Wprowadzone w XVII w. pod wpływem tradycji łacińskiej innowacje w obrzędowości Kościoła greckokatolickiego znalazły odzwierciedlenie również w unickich księgach liturgicznych drukowanych pod sam koniec XVII w.²³ Wpływy łacińskie²⁴ zostały

---

Within the Greek. The Feast of the Holy Eucharist in the Context of Ruthenian Easter Rite Liturgical Evolution in the 16th–18th Centuries (Dissertations in Education, Humanities, and Theology L), Joensuu 2013; D. Ciołka, *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim*, Białystok 2014; В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок в історії і культурі українського народу XVIII – 30-х років XIX ст.*, dysertacja, Київ 2018, s. 68–80 i podana tam literatura.

¹⁸ P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna...*, op. cit., s. 55.

¹⁹ W pierwszych latach po zawarciu unii różnice liturgiczne nie były jeszcze przedmiotem większych dyskusji, a polemika wyznaniowa koncentrowała się na obronie lub atakowaniu i dyskredytowaniu unii, m.in. przebiegu i sposobu jej zawarcia. Ibidem, s. 71–72, 113, 252.

²⁰ Unia nie była traktowana przez Rzym jako zjednoczenie dwóch oddzielnych Kościołów. W tym zakresie zmiana w poglądach biskupów unickich zaszła w I poł. XVII w., kiedy podjęli próbę teologicznego uzasadnienia zawarcia unii na zasadach wskazanych przez Rzym i zaczęli głosić regułę *Extra Ecclesiam Romanum nulla salus*. Ibidem, s. 63.

²¹ Ibidem, s. 131, 252–260.

²² Por. ibidem, s. 240–249.

²³ A. Naumow, *Wileńskie służebniki z 1691 i 1692 roku*, [w:] *Słowianie Wschodni. Duchowość – mentalność – kultura*, red. A. Rażny, D. Piwowarska, Kraków 1997, s. 32. Wraz z upływem czasu i wprowadzanymi stopniowo zmianami istotnym problemem stało się zapewnienie właściwych ksiąg liturgicznych Kościołowi unickiemu. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficyna Supraska 1695–1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni Ojców Bazylianów*, Warszawa 1993, s. 19–20; eadem, *Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Supraślu (1695–1803)*, Warszawa–Białystok 2007, s. 60.

²⁴ Zatwierdzono m.in. wprowadzenie do ksiąg liturgicznych *Filioque* (w Symbolu Wiary), wspomnienie papieża, kult Najświętszego Sakramentu i święto Bożego Ciała, zwiększenie liczby

ujednolicone²⁵ i formalnie zatwierdzone na prowincjonalnym synodzie zamojskim obradującym w dniach od 26 sierpnia do 17 września 1720 r.²⁶ W celu zapobieżenia zamieszaniu i różnorodności w nabożeństwach Kościoła unickiego synod postulował wydanie wzorcowych ksiąg liturgicznych zatwierdzonych uprzednio przez Stolicę Apostolską²⁷.

Za przykład innowacji dotyczącej ksiąg liturgicznych Kościoła unickiego służą mszały²⁸, które, jak się powszechnie w literaturze przedmiotu stwierdza, zastąpiły liturgiczne Ewangelie tetr²⁹. Stanowiły one połączenie euchologionu (zawierającego m.in. trzy liturgie święte) z minieją święteczną i ogólną oraz apostołem-ewangeliarzem³⁰.

---

odprawianych mszy w ciągu dnia, msze recytowane, używanie dzwonków. Por. P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna...*, op. cit., s. 269.

²⁵ Na potrzebę ujednoczenia tradycji liturgicznej w Kościele unickim wskazywano już wcześniej. Por. M. Ваврик, *Церковні друкарні й видання Укр. Кат. Церкви 17-20 стол.*, „Analcecta OSBM” 1974, nr 9, s. 113–114; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina Supraska...*, op. cit., s. 18–20.

²⁶ M. Błońska, *Polonica cyrylickie XV–XVIII wieku, czyli o drukach cyrylickich wydawanych w państwie polsko-litewskim*, [w:] *Z badań nad dawną ksiązką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, t. 2, red. P. Buchwald-Pelcowa, Warszawa 1993, s. 479–480. Z tego też względu historię Kościoła unickiego dzieli się na tę przed synodem zamojskim i po nim. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 2.

²⁷ *Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 року*, t. 1, *Діяння та постанови*, red. I. Скочиляс, Львів 2021, s. 259, 320; por. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 11–12; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina Supraska...*, op. cit., s. 44–45. Najnowsze studia poświęcone analizie i edycji postanowień synodu zamojskiego, zob. *Замойський провінційний собор...*, op. cit.

²⁸ Porównanie mszałów z lat 1691 i 1692 z dołączonym często supraskim dodrukiem w objętości 22 kart z 1695 r. wskazuje na spore różnice, dynamiczność i otwartość ich struktury, dowodząc tym samym próby wypracowania pod koniec XVII w. własnej obrzędowości przez Kościół unicki. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 42–131; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina Supraska...*, op. cit., s. 25–26; A. Naumow, *Wileńskie służebniki...*, op. cit., s. 31–36; idem, *Drukowane służebniki unickie z XVII wieku*, [w:] *Dziedzictwo Synodu Zamojskiego 1720–2022. Wyzwania i perspektywy*, red. P. Nowakowski, Kraków 2021, s. 133–148; idem, *Domus Divisa...*, op. cit., s. 157. O mszałach poczajowskich zob. I. Тилявський, *Литургійні напрямки...*, op. cit., s. 103–165. Na uwagę zasługuje fakt, że w dokumentach archiwalnych (np. inwentarzach) wydania ze Lwowa były określane mianem „służebników”, te z Poczałowa i Uniowa zaś – mianem „mszałów”. I. Альмес, *Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст.*, dysertacja, Львів 2018, s. 106.

²⁹ A. Naumow, *Domus Divisa...*, op. cit., s. 106.

³⁰ Szerzej na temat genezy i składu unickich mszałów (wielkiego i małego) zob. A. Naumow, *Wileńskie służebniki...*, op. cit., s. 31–36; idem, *Domus Divisa...*, op. cit., s. 141–157;

Była więc to jedna księga liturgiczna o składzie niespotykanym dotąd w Kościele prawosławnym³¹, której geneza jest związana z wprowadzeniem w Kościele unickim liturgii czytanej³². Ponieważ mszały zawierały lekcje z Dziejów i Listów Apostolskich oraz perykopy z Ewangelii na niedziele całego roku i święta³³ – dominując nad tekstami hymnograficznymi i euhologicznymi³⁴ – mogły być wykorzystywane do celebracji nabożeństw eucharystycznych, tzn. liturgii świętych³⁵. Właściwe dla poszczególnych dni nowotestamentowe fragmenty mogły być odczytywane zarówno z mszałów, których element składowy stanowił apostoł-ewangeliarz, jak i z Ewangelii tetr, w dalszym ciągu znajdujących się (na ołtarzach) w świątyniach greckokatolickich³⁶. Ewangelia tetr wciąż więc była wykorzystywana do celebracji unickich nabożeństw eucharystycznych³⁷, np. podczas procesji kościelnych³⁸.

I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 105–108. W opisach treści mszałów podaje się zazwyczaj informację wyłącznie o trzech liturgiach świętych. Por. O. Tkachuk, *Katalog druków...*, op. cit., s. 10; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Katalog druków supraskich*, Warszawa 1996, s. 23. Jest to spowodowane zapewne danymi umieszczonymi na karcie tytułowej, tzn. ЛІТОУРГІКОН СІ ЕСТЬ СЛѢДЖЕБНИКЪ. СЪДЕРЖАЩЪ ВСЕВЪ ПО ЧИНѢ СТЬБА ВОСТОЧНЫЯ ЦРКВИ ЛИТЪРГІИ ІЖЕ ВЪ СТЬБІХЪ ѠЦЪ НАШИХЪ ІВАННА ЗЛАТОУСТАГО, ВАСИЛІА ВЕЛИКАГО, И ГРИГОРИА ДВОЕСЛОВА ПАПЫ РИМСКАГО, СЪ ВСѢМИ СЛѢДЖАМИ, НЕДЕЛНЫМИ И ПРАЗЪНИЧНЫМИ. В ВИЛНИ. ПЕРВОЕ ТУПОМЪ ИЗДАДЕСА ВЪ УБИТЕЛИ СТЬБА ЖИВОНАЧАЛНЫЯ ТРЪЦИ, ЧИНѢ СТОГО ВАСИЛІА ВЕЪ. В ЛѢТО Ѡ РОЖДСТВА ХЪВА ҃АХЪ҃В.

³¹ A. Naumow, *Wileńskie służebniki...*, op. cit., s. 31.

³² I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 106–107. Poświadcza to karta tytułowa mszału poczajowskiego z 1758 r., na której zapisano „въ удобнейшее употребление нереемъ, изряднее же на едине безъ пенія литургисающимъ, и въ путешествіяхъ”. А.И. Мансветов, *Описание славяно-русских старопечатных книг Виленской Публичной Библиотеки (1491–1800 гг.)*, Вильна 1908, s. 103 (nr 144). O liturgii czytanej w tradycji Kościoła unickiego zob. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 107–120.

³³ O nowotestamentowych czytaniach w wydaniach poczajowskich zob. I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 152–157.

³⁴ A. Naumow, *Wileńskie służebniki...*, op. cit., s. 36.

³⁵ Por. J. Getka, *U progu modernizacji. Ruskोजęzyczne drukarstwo bazylikańskie w XVIII wieku*, Warszawa 2017, s. 147.

³⁶ Poświadczają to archiwalne dokumenty z wizytacji monasterów i świątyń oraz ich księgi inwentarzowe. O liczbie Ewangelii tetr znajdujących się w monasterach w Poczajowie i Krechowie będzie mowa dalej.

³⁷ A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 439.

³⁸ Tzw. Małe Wejście z Ewangelią podczas Świętej Liturgii było niekiedy opuszczane. Por. P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna...*, op. cit., s. 246. O znaczeniu Małego Wejścia w tradycji liturgicznej Kościoła unickiego zob. M. Соловій, *Божественна літургія. Історія – розвиток – пояснення* (Analecta OSBM, Series II, Sectio I), Рим 1964, s. 242–246.

Pierwsza³⁹ drukowana cyrylicka liturgiczna Ewangelia tetr przeznaczona na potrzeby Kościoła greckokatolickiego została wydana w drukarni prowadzonej od lat 30. XVIII w.⁴⁰ przez zakon bazylianów⁴¹ w Ławrze Zaśnięcia Matki Bożej w Poczajowie⁴². Miało to miejsce dopiero w drugiej połowie XVIII w., dokładnie

³⁹ Pierwsze unickie księgi liturgiczne noszące ślady redakcji łacińskiej ukazały się kilka lat po 1596 r., tzn. w roku 1617 w Wilnie w zakładzie Leona Mamonicza. M. Ваврик, *Церковні друкарні...*, op. cit., s. 246–247; M. Błońska, *Polonica cyrylickie...*, op. cit., s. 479; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina Supraska...*, op. cit., s. 11; *Dziedzictwo Unii Brzeskiej...*, op. cit., s. 5, 60. Czasami wskazuje się również na *Horologion* wydany w Ostrogu w 1612 r. M. Petrowycz, *The Addition of Slavic Saints to Seventeenth-Century Liturgical Calendars of the Kyivan Metropolitane*, [w:] *Inquiries into Eastern Christian Worship. Selected Papers of the Second International Congress of the Society of Oriental Liturgy. Rome, 17–21 September 2008* (Eastern Christian Studies XII), red. B. Groen, S. Hawkes-Teeple, S. Alexopoulos, Leuven–Paris–Walpole 2012, s. 333.

⁴⁰ Niekiedy błędnie wskazuje się na koniec XVI lub początek XVII w. jako datę założenia drukarni w Poczajowie. Na początku XVII w. funkcjonowała tam jedynie prywatna przenośna drukarnia Cyryla Trankwiliona Stawrowieckiego. I. Огієнко, *Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв.*, Львів 1925, s. 218–219; A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 6, *Małopolska – Ziemia Ruskie*, Wrocław–Kraków 1960, s. 185; A.A. Романова, *Книгоиздательская деятельность Почаевского монастыря (1732–1830)*, [w:] *Почаевский сборник*, red. Н.В. Колпакова, Санкт-Петербург 2007, s. 9; В.Г. Бочковська, Л.В. Хауха, В.А. Адамович, *Каталог видань Почаївського та унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України*, Київ 2008, s. 6; Я. Ісаєвич, *Книговидання та друкарство в Почаєві: ініціатори та виконавці*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки. Збірник наукових праць*, red. О.С. Онищенко, В.П. Леонов, П.Т. Тронько et al., Київ 2011, s. 8.

⁴¹ W funkcjonującej prawie 180 lat drukarni monasteru w Poczajowie drukowane były księgi na potrzeby Kościoła prawosławnego, unickiego i staroobrzędowców w językach cerkiewno-słowiańskim, ukraińskim, polskim, rosyjskim i greckim. A.A. Романова, *Книгоиздательская деятельность...*, op. cit., s. 8.

⁴² O drukarni w Poczajowie i opublikowanych tam pozycjach zob. m.in. Ю. Тиховській, *Мнимая типографія Почаєвського монастиря (сь к. XVI до 1-й четв. XVIII в.)*, „Кієвская старина” 1895, t. 50, nr 7–8, s. 1–35; nr 9, s. 248–281; I. Огієнко, *Історія українського друкарства...*, op. cit., s. 217–229; A. Kawecka-Gryczowa, K. Korotajowa, W. Krajewski, *Drukarze dawnej Polski...*, op. cit., s. 185; I. Патріло, *Нарис історії Василян від 1743 до 1839 р.*, „Аналекта OSBM” 1988, nr 13, s. 249–250; I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 9–46; Я. Ісаєвич, *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*, Львів 2002, s. 278–286; *Почаевский сборник*, op. cit.; A.A. Романова, *Книгоиздательская деятельность...*, op. cit., s. 8–14; В.Г. Бочковська, Л.В. Хауха, В.А. Адамович, *Каталог видань...*, op. cit., s. 5–19; *Друкарня Почаївського Успенського монастиря...*, op. cit.; В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit.

w roku 1759⁴³. Cztery⁴⁴ kolejne unickie Ewangelie tetr również ukazały się w tym samym zakładzie typograficznym w latach: 1768⁴⁵, 1771⁴⁶ i dwukrotnie w 1780 r. (jako zwykły⁴⁷ i duży⁴⁸ format)⁴⁹.

⁴³ Liczba kart w niniejszym wydaniu: [8], 268, 44. Ostatnie 44 karty w niniejszym wydaniu zajmują perykopy ewangeliczne na cały Tydzień Męki Pańskiej. Szerzej zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, op. cit., s. 145–146 i podana tam literatura; W. Witkowski, *Katalog starodruków cyrylickich Muzeum Zamku w Łańcucie (Dział Sztuki Cerkiewnej)*, Kraków 1994, s. 44 (nr 76); I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 67 (nr 38); В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 152, 328 (nr 72); В.Г. Бочковська, Л.В. Хауха, В.А. Адамович, *Каталог видань...*, op. cit., s. 31 (nr 18); О. Железняк, *Почаївські видання кириличним шрифтом (1734–1830)*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря...*, op. cit., s. 166 (nr 42); Л. Юріна, *Напрестольні Євангелії XVI–XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог*, Київ 2005, s. 135 (nr 208).

⁴⁴ Niekiedy wskazuje się wyłącznie na trzy edycje Ewangelii wydane w Poczajowie. Zob. I. Патрило, *Нарис історії Василян...*, op. cit., s. 249.

⁴⁵ Liczba kart w niniejszym wydaniu: [12], 358. Szerzej zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, op. cit., s. 146 i podana tam literatura; I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 70 (nr 63); О. Железняк, *Почаївські видання...*, op. cit., s. 169 (nr 80); В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 152, 338 (nr 140); R. Lepak, *Katalog druków cyrylicznych XVI–XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie (Bazylikańskie Studia Historyczne III)*, Warszawa 2013, s. 116.

⁴⁶ Liczba kart w niniejszym wydaniu: [7], 272, 44. Ostatnie 44 karty w niniejszym wydaniu zajmują perykopy ewangeliczne na cały Tydzień Męki Pańskiej. Szerzej zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, op. cit., s. 146 i podana tam literatura; I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 71 (nr 70); В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 152, 340 (nr 156); В.Г. Бочковська, Л.В. Хауха, В.А. Адамович, *Каталог видань...*, op. cit., s. 37 (nr 32); О. Железняк, *Почаївські видання...*, op. cit., s. 171 (nr 91); R. Lepak, *Katalog druków...*, op. cit., s. 120.

⁴⁷ Liczba kart w niniejszym wydaniu: [8], 359. Szerzej zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, op. cit., s. 147 i podana tam literatura; Л. Юріна, *Напрестольні Євангелії...*, op. cit., s. 135–136 (nr 209); О. Железняк, *Почаївські видання...*, op. cit., s. 177 (nr 150); В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 152, 362 (nr 286); R. Lepak, *Katalog druków...*, op. cit., s. 127.

⁴⁸ Liczba kart w niniejszym wydaniu: [7], 257, 40. Ostatnich 40 kart w niniejszym wydaniu zajmują perykopy ewangeliczne na cały Tydzień Męki Pańskiej. Szerzej zob. J. Ostapczuk, *Sobotnie i niedzielne perykopy...*, op. cit., s. 147 i podana tam literatura; W. Witkowski, *Katalog starodruków...*, op. cit., s. 55 (nr 96); I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 79 (nr 123); О. Железняк, *Почаївські видання...*, op. cit., s. 177 (nr 149); В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 152, 362 (nr 287); В.Г. Бочковська, Л.В. Хауха, В.А. Адамович, *Каталог видань...*, op. cit., s. 41 (nr 41 i 42).

⁴⁹ Niniejsze dwa wydania określa się mianem „менше” i „більше”. Н. Заболотна, *Почаївські кириличні стародруки з фондів Національної Бібліотеки України імені В.І. Вернадського*

Druk liturgicznych Ewangelii tetr na potrzeby Kościoła unickiego miał miejsce wiele lat po zakończeniu toczących się na przestrzeni XVII w. polemik i po obradującym w 1720 r. synodzie zamojskim, na którym zaaprobowano ujednoczone standardy tradycji liturgicznej Kościoła unickiego i zakazano uwielbienia niektórych świętych czczonych w Kościele prawosławnym⁵⁰. Do momentu wydania pierwszej unickiej liturgicznej Ewangelii tetr w Poczajowie, tj. do 1759 r., powstały w roku 1596 Kościół greckokatolicki posługiwał się liturgicznymi Ewangeliami drukowanymi na potrzeby Kościoła prawosławnego⁵¹. Taki stan poświadczają archiwalne dokumenty z wizytacji monasterów i świątyń oraz ich księgi inwentarzowe⁵². Jako przykład można wskazać monaster w Poczajowie⁵³ i Krechowie⁵⁴. W pierwszym z nich w 1714 r. znajdowały się trzy Ewangelie tetr, w 1736 r. zaś było ich już dziewięć, z których co najmniej jedna to wydanie moskiewskie⁵⁵. W monasterze krechowskim w 1755 r. znajdowało się

як джерело з історії редакційно-видавничої та друкарської діяльності, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря...*, op. cit., s. 42.

⁵⁰ *Замойський провінційний собор...*, op. cit., s. 300–302, 400–401; por. A. Хойнацькій, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 14–15, 416–425; M. Petrowycz, *Bringing Back the Saints...*, op. cit., s. 385–386.

⁵¹ Do momentu wydania pierwszych unickich ksiąg liturgicznych Kościół greckokatolicki posługiwał się księgami wydrukowanymi na potrzeby Kościoła prawosławnego. A. Хойнацькій, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 2; Z. Jaroszewicz-Pieresławcew, *Druki cyrylickie z biblioteki bazylianów w Żyrowicach*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2021, t. 15, z. 1, s. 25; P. Nowakowski, *Problematyka liturgiczna...*, op. cit., s. 269–270; M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina Supraska...*, op. cit., s. 11; *Dziedzictwo Unii Brzeskiej...*, op. cit., s. 5; I. Альмес, *Книгозбірні у соціокультурному просторі...*, op. cit., s. 109.

⁵² Nr. В. Бочковська, *Малодосліджені сторінки в історії почаївського монастиря 18 – початку 19 ст. (за матеріалами візитацій)*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря...*, op. cit., s. 125–139; eadem, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 127; I. Альмес, *Богослужбові книги у Крехівському василіанському монастирі у другій половині XVIII ст.*, „Історія релігій в Україні: Науковий щорічник” 2014, t. 1, s. 155–168.

⁵³ Monaster w Poczajowie przyjął unię w 1712 r. I. Тилівський, *Літургійні напрямки...*, op. cit.; В.Г. Бочковська, Л.В. Хауха, В.А. Адамович, *Каталог видань...*, op. cit., s. 8; В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 61; Я. Ісаєвич, *Книговидання та друкарство...*, op. cit., s. 7. Tylko czasami podaje się rok 1720 lub 1731. A. Хойнацькій, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 31; I. Тилівський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 15; В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 61.

⁵⁴ Monaster w Krechowie przyjął unię w 1721 r.

⁵⁵ В. Бочковська, *Малодосліджені сторінки...*, op. cit., s. 130–131; eadem, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 129, 253, 265, 283.

11 Ewangelii tetr, w 1759 zaś – już 12⁵⁶, z których trzy to wydania moskiewskie⁵⁷ (z lat 1644, 1689 i 1711)⁵⁸.

Zastanawiający może wydawać się druk pierwszej liturgicznej Ewangelii tetr na potrzeby Kościoła greckokatolickiego dopiero w 1759 r. i tylko w Poczajowie, jednym z kilku unickich ośrodków drukarskich. Analiza struktury i treści kilku poczajowskich mszałów⁵⁹, określanych również mianem „służebników”, wskazała, że piąte poczajowskie wydanie z 1765 r. było pod wyraźnie silnym wpływem kilku wcześniejszych unickich mszałów wydanych w Wilnie w 1692 r. (z supraskim uzupełnieniem z 1695 r.), Uniowie w 1747 r., Lwowie w 1759 r. i Supraślu w 1763 r. oraz zostało pozbawione wszelkich lokalnych elementów zauważalnych jeszcze we wcześniejszych poczajowskich wydaniach z lat 1735, 1744, 1755 i 1758⁶⁰. Utrata niezależności liturgicznej poczajowskich mszałów przypadająca na sam koniec lat 50. oraz początek lat 60. XVIII w.⁶¹ koreluje z pojawieniem się pierwszej unickiej Ewangelii tetr w Poczajowie w 1759 r., której m.in. kalendarz liturgiczny (tzn. wspomnienia świętych i świąt oraz wydarzeń z historii Kościoła) w pełni odpowiada tradycji liturgicznej Kościoła greckokatolickiego, i przejściem przez tę drukarnię prawie wyłącznej odpowiedzialności za redakcję unickich ksiąg liturgicznych⁶².

Prawosławne⁶³ księgi liturgiczne z wprowadzonymi uzupełnieniami lub korektami tylko łagodziły potrzeby Kościoła unickiego, ale nie rozwiązywały problemu całościowo⁶⁴. Dopiero publikacja ksiąg, w tym również Ewangelii tetr, dostosowanych do rzeczywistości liturgicznej Kościoła unickiego⁶⁵, z okresu po

⁵⁶ I. Альмес, *Богослужбові книги...*, op. cit., s. 157.

⁵⁷ Wśród ksiąg liturgicznych w monasterach i świątyniach diecezji lwowskiej w I poł. XVIII w. znajdowały się również wydania moskiewskie. I. Альмес, *Книгозбірні у соціокультурному просторі...*, op. cit., s. 107.

⁵⁸ Idem, *Богослужбові книги...*, op. cit., s. 158.

⁵⁹ I. Тилявський, *Літургійні напрямки...*, op. cit., s. 123–186, 320–321. Pierwszy poczajowski mszał z 1735 r. nie był poddawany badaniom porównawczym przez Ivana Tylawskiego. Ibidem, s. 123.

⁶⁰ Poczajowski mszał z 1788 r. swą strukturą nawiązywał do czterech pierwszych poczajowskich wydań. Ibidem, s. 178–179.

⁶¹ Ibidem, s. 174; D. Ciołka, *Latynizacja Kościoła unickiego...*, op. cit., s. 110–111.

⁶² A. Хойнацький, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 33–34.

⁶³ W literaturze przedmiotu wskazuje się czasami na ponadwymiarowy charakter niektórych ksiąg liturgicznych. M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Oficina Supraska...*, op. cit., s. 11.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ W literaturze przedmiotu wskazuje się na sprzedaż unickich ksiąg liturgicznych ze zmienioną kartą tytułową i użytkowanie ich w monasterach i świątyniach prawosławnych. A.A. Романова, *Книгоиздательская деятельность...*, op. cit., s. 12–13; Я. Ісаєвич, *Книговидання та друкарство...*, op. cit., s. 12, 17; В. Бочковська, *Почайвський духовний осередок...*, op. cit., s. 81.

synodzie zamojskim, mogła w pełni zaspokoić jego potrzeby i rozwiązać istniejące problemy⁶⁶.

Na problemy, z którymi borykały się świątynie i monasterium unickie wykorzystujące Ewangelię przeznaczone do użytku w Kościele prawosławnym, wskazuje pośrednio temat przewodni listu z 21 września 1897 r.⁶⁷ napisanego przez o. Dionizego Tkaczuka, ihumena monasteru bazylińskiego w Ławrowie, i skierowanego do Metropolitalnego Ordynariatu we Lwowie (tzn. tamtejszego arcybiskupa). Autor listu zwrócił się z prośbą o zgodę, by załączonej Ewangelii „wydania prawosławnego” (tzn. wydrukowanej w Moskwie w 1703 r.⁶⁸) można było używać⁶⁹ w nabożeństwach w kierowanym przez niego monasterze. Prośbę uzasadnił następującymi⁷⁰ powodami: „tekst tego wydania Ewangelii dosłownie zgadza się z wydaniem katolickimi”, tj. z unickimi⁷¹; „była ona używana w tutejszej cerkwi od niepamiętnych czasów aż do dziś”, tj. do 1897 r.

Egzemplarz liturgicznej Ewangelii tetr, o której mowa w liście o. Dionizego, znajduje się obecnie w Archiwum Centralnej Biblioteki oo. Bazylianów w Monasterze św. Onufrego we Lwowie⁷². W miejscu karty tytułowej w niniejszym wydaniu, utra-

⁶⁶ M. Cubrzyńska-Leonarczyk, *Dziedzictwo Unii Brzeskiej...*, op. cit., s. 5.

⁶⁷ Istotny problem polegający na zapewnieniu właściwych ksiąg liturgicznych Kościołowi unickiemu, jak poświadcza na przykładzie liturgicznej Ewangelii tetr list o. Dionizego Tkaczuka z 1897 r., trwał bardzo długo. Ivan Almes stwierdził, że dopiero od lat 60. XVIII w. wszystkie monasterium diecezji lwowskiej posiadały służebniki unickie, tzn. mszały. I. Альмес, *Книгозбірні у соціокультурному просторі...*, op. cit., s. 109; por. także idem, *Богослужбові книги...*, op. cit., s. 156–157.

⁶⁸ W dolnej części 1. karty znajduje się następujący zapis: ПЕЧАТАТНО Г. ОТЪ РОЖД. ПО ПЛОТИ БОГА СЛОВА ꙗѠѢ. Opis niniejszego egzemplarza moskiewskiej Ewangelii tetr z 1703 r. zob. С. Волощенко, *Кириличні стародруки у фондах Отців Василян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVII–XIX століть: Каталог*, Жовква 2015, s. 173–176 (nr 67).

⁶⁹ O zastąpieniu prawosławnych ksiąg liturgicznych unickimi w II poł. XVIII w. w monasterach diecezji lwowskiej zob. I. Альмес, *Книгозбірні у соціокультурному просторі...*, op. cit., s. 104–110.

⁷⁰ Trzeci powód to niewielkie dochody cerkwi monasterskiej i brak możliwości zakupienia nowego wydania.

⁷¹ Analiza wybranych fragmentów tekstu Ewangelii Marka, tytułów ewangelijnych i przedmów do Ewangelii Mateusza. Por. E. Остапчук, *Предисловіе Феофилакта Болгарского...*, op. cit., s. 322. Zarówno prawosławne, jak i unickie Ewangelię tetr zawierają te same części składowe, tzn. cztery księgi ewangeliczne poprzedzone przedmowami i żywotami Ewangelistów oraz wykazem tytułów ewangelicznych z umieszczoną na końcu częścią liturgiczną; te drugie odróżniają się od pierwszych wyłącznie brakiem wielu świąt i świętych prawosławnych. А. Хойнацькій, *Западнонорусская церковная унія...*, op. cit., s. 439–440.

⁷² Kolekcja nr 15.2, sygnatura 2 СК. С. Волощенко, *Кириличні...*, op. cit., s. 176.

cone lub celowo usuniętej, znajduje się wspomniany list z odręcznie wpisaną dnia 4 października 1897 r. aprobatą.

W świetle prośby o Dionizego i zawartej w liście argumentacji może zrodzić się pytanie dotyczące zależności między unickimi i prawosławnymi Ewangeliami tetr. Dlaczego niezbędne było uzyskanie specjalnej zgody na posługiwanie się prawosławnym wydaniem liturgicznej Ewangelii tetr w ośrodku greckokatolickim, skoro jej tekst, jak argumentował o. Dionizy, jest zgodny z wydaniem unickimi?

Analiza informacji liturgicznych znajdujących się w Ewangelii tetr o Dionizego może wskazać kierunek poszukiwań odpowiedzi na to pytanie. Z obejmującego 29 stron menologionu (f. 252v–266v), a więc części zawierającej wykaz świętych i świąt rocznego cyklu stałego, zachowała się wyłącznie jedna (f. 252v)⁷³. Znajdują się na niej informacje liturgiczne dotyczące pierwszych siedmiu dni września. Tekst w liniach 27–28⁷⁴ niniejszej karty menologionu został celowo zamazany. Odczytanie tego tekstu nie jest możliwe⁷⁵. Jedyne weryfikacja innego egzemplarza moskiewskiej Ewangelii tetr z 1703 r. wskazała, że został zamazany następujący fragment tekstu: и ПАМАТЪ ИЖЕ ВО СТЫХЪ ОЦА НАШЕГО ИВАННА АРХІЕПІКОПА НОВГОРОДСКАГО ЧЪДОТВОРЦА. Wiadomo, że święci nowogródzcy, podobnie jak i moskiewscy czy większość kijowskich, nie byli czczeni w Kościele greckokatolickim. Można więc z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że znacząca liczba tych świętych w drukowanych w Moskwie (i po 1722 r. w Kijowie) na potrzeby Kościoła prawosławnego Ewangeliach tetr była powodem celowego usunięcia z Ewangelii o Dionizego (być może nawet przez niego samego) prawie całego menologionu i zamazania (przez niego lub jego poprzedników)⁷⁶ przypadającego na dzień 7 września wspomnienia św. Jana, arcybiskupa Nowogrodu. Sprawa świętych była ważnym problemem nie tylko religijnej polemiki, eklezjologii, lecz również kalendarza liturgicznego⁷⁷. Tylko przeprowadzenie takiej celowej

⁷³ Znane są przypadki wykorzystywania w świątyniach prawosławnych unickich Ewangelii tetr (i Apostołów) z usuniętymi kartami, na których znajdowały się święta i święci typowi dla Kościoła greckokatolickiego. А. Хойнацкій, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 440–441.

⁷⁴ Z tekstu w linii 28 nie zostały zamazane dwa następujące słowa СЛЪЖБА СТИТЕЛСКАА.

⁷⁵ Można jedynie domyślić się kilku wyrazów, np. оца нашего, епiкопа и чъдотворца.

⁷⁶ O nakazie przeprowadzenia korekt ksiąg liturgicznych w poł. XVII w. i zakazie posługiwania się księgami niepoddanymi korekcie zob. *Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть*, red. I. Скочиляс, Львів 2006, s. 294–295; M. Petrowycz, *Bringing Back the Saints...*, op. cit., s. 385–386; Ю. Шустова, *Послание об исправлении книг от 3 мая 1738 года Львовского епископа Афанасия Шептицького*, [w:] *Румянцевские чтения. Материалы международной научной конференции (15–16 апреля 2014 г.)*, част. 2, red. Л.Н. Тихонова, Москва 2014, s. 376–383.

⁷⁷ А. Naumow, *Православни свiєци I Рзeczyсполитей*, [w:] *Święci w kulturze i duchowości dawnej i współczesnej Europy*, red. W. Stępniaк-Minczewa, Z. Kijas, Kraków 1999, s. 23–25;

korekty Ewangelii tetr wydanej do użytku w Kościele prawosławnym, z której usunięto wszystkich zbędnych świętych lub cały indeks rocznego cyklu świąt stałych, gwarantowało zgodność z tradycją liturgiczną Kościoła unickiego. Posługiwanie się w nabożeństwach Ewangelią tetr pozbawioną menologionu wciąż było możliwe. Niezbędne jednak w tym celu było posiadanie innych ksiąg liturgicznych zawierających analogiczne informacje, np. wydawane na potrzeby Kościoła unickiego mszały (odpowiadające łacińskiej księdze *missale plenum*) zawierające wykaz świąt i świętych (m.in. łacińskich) i czytania z Apostoła i perykopy z Ewangelii opatrzone krótkimi tekstami liturgicznymi⁷⁸.

Przygotowanie pierwszej Ewangelii tetr w Poczajowie na potrzeby Kościoła unickiego mogło przebiegać na dwa sposoby. Trudniejszy polegał na całkowicie nowym przygotowaniu tekstu ewangelicznego, opatrzeniu go rubrykami liturgicznymi i rejestrem, łatwiejszy zaś – na wykorzystaniu jednego z ponad 70 ukończonych przed 1759 r. wydań Ewangelii tetr i usunięciu z jej menologionu zbędnych świętych i świąt, a dodaniu typowych dla tradycji liturgicznej Kościoła unickiego.

Przeprowadzone wcześniej badania tekstologiczne kilku paratektów z cyryliczkich starych druków liturgicznych Ewangelii tetr wskazały, że do przygotowania pierwszego wydania Dobrej Nowiny w Poczajowie wykorzystano edycję kijowską⁷⁹ z 1746 r.⁸⁰ Było to drugie – pierwsze ukazało się w roku 1733 – kijowskie wydanie Ewangelii tetr przygotowane po narzuceniu w 1721 r. obowiązkowej kontroli⁸¹ kijowskich druków (pod względem treści i języka) przez Świątobliwy Synod⁸², w pełni zgodne z drukowanymi w Moskwie księgami tego samego typu przeznaczonymi na użytek w Kościele prawosławnym⁸³. Analiza tekstologiczna menologionu liturgicznych Ewangelii tetr również wskazała na kijowską edycję z 1746 r. jako oryginał pierwszego poczajowskiego wydania Dobrej Nowiny.

---

idem, *Domus Divisa...*, op. cit., s. 56. O pomijaniu świętych ruskich i niektórych kijowskich (poza św. św. Antonim i Teodozym) w kalendarzach liturgicznych ksiąg unickich już w latach 70. XVII w. zob. М. Ваврик, *Церковні друкарні...*, op. cit., s. 119–120.

⁷⁸ M. Takala-Roszczenko, *The Latin Within the Greek...*, op. cit., s. 117–118.

⁷⁹ Drukarnia w Poczajowie utrzymywała bliskie kontakty z drukarnią ławrską w Kijowie, której niektóre wydania przedrukowywała. Zob. В. Бочковська, *Почаївський духовний осередок...*, op. cit., s. 180–184.

⁸⁰ J. Ostapczuk, *Список...*, op. cit., s. 212, przyp. 76; idem, *Оглавления Евангелия...*, op. cit., s. 151–152, przyp. 42; J. Ostapczuk i in., *Краткие жития Евангелистов...*, op. cit., s. 131–134.

⁸¹ Kontrola miała dotyczyć ich zgodności z drukami przygotowywanymi w Moskwie.

⁸² I. Огієнко, *Історія українського друкарства...*, op. cit., s. 298–319; Я. Ісаєвич, *Українське книговидання...*, op. cit., s. 252–253.

⁸³ Prawosławne edycje ksiąg liturgicznych były wykorzystywane jako oryginały wielu unickich ksiąg liturgicznych. А.А. Романова, *Книгоиздательская деятельность...*, op. cit., s. 10.

Dowodzi tego kilka⁸⁴ następujących informacji liturgicznych (w podanej niżej formie) i wariantów tekstologicznych poświadczonych wyłącznie w kijowskim wydaniu Ewangelii z 1746 r. i pięciu poczajowskich:

- 27 grudnia: преподобнаго ѿца нашего еедора начертаннаго⁸⁵;
- 19 listopada: на оутрении. преподобнымъ индискимъ. еѿлине отъ матѳеа зачало ѿ. на литѿргии. еѿлине отъ матѳеа зачало ꙗе отъ полѿ;
- 8 stycznia: obecność przymiotnika сватаго przed słowami емилиана исповѣдника;
- 2 lipca: на оутрении. еѿлине отъ лѿки зачало ѿ. на литѿргии. еѿлине отъ лѿки зачало ꙗд⁸⁶;
- 2 maja: и пренесение мощи стѣхъ князен россиискихъ бориса и глѣба⁸⁷.

Analiza świąt i świętych oraz wydarzeń kościelnych obecnych w menologionach starych druków liturgicznych Ewangelii tetr – w szczególności w kijowskim wydaniu z 1746 r., które posłużyło za wzór do przygotowania pierwszej unickiej edycji tekstu Dobrej Nowiny – potwierdziła istnienie dość znacznych różnic między wydaniami przeznaczonymi dla Kościoła prawosławnego i unickiego. Są one zrozumiałe w świetle wspomnianego wyżej braku upamiętniania w Kościele unickim niektórych świętych (i świąt) czczonych w Kościele prawosławnym⁸⁸. Z tego też powodu nie zostali oni⁸⁹, szczególnie święci moskiewscy, nowogrodzcy, świrscy, rostowscy, sołowieccy, smoleńscy, jarosławscy, czernihowscy czy kijowscy (w tym pieczerscy),

⁸⁴ Liczba wspólnych wariantów tekstologicznych dla kijowskiej Ewangelii z 1746 r. i pięciu poczajowskich mogła zostać również ograniczona z powodu usunięcia dużej liczby wspomnień świętych i świąt oraz wydarzeń kościelnych i faktu, że drukowane po 1722 r. w Kijowie księgi musiały się zgadzać z moskiewskimi wydaniami pod względem tekstu i języka.

⁸⁵ Niniejszy wariant został również potwierdzony w kijowskiej Ewangelii tetr z 1733 r. W kijowskich wydaniach sprzed 1733 i po 1759 r. oraz w moskiewskich po 1689 r. w miejscu przymiotnika начертаннаго stoi писаннаго.

⁸⁶ W innych wydaniach Ewangelii tetr nie uwzględniono informacji o ewangelicznej perykopie jutrzni święta lub podano ją w formie skróconej (kijowskie wydania z lat 1752 i 1759, które zawierają również informacje o czytaniach z Apostoła).

⁸⁷ Niniejszy wariant został również potwierdzony w kijowskiej Ewangelii z 1733 r.

⁸⁸ M. Petrowycz, *Bringing Back the Saints...*, op. cit., s. 385–386; M. Takala-Roszczenko, *The Latin Within the Greek...*, op. cit., s. 205.

⁸⁹ Niektórzy święci trafili do menologionów cyrylickich liturgicznych Ewangelii tetr już po ukazaniu się drukiem pierwszej unickiej Ewangelii tetr w 1759 r. Jako przykład można podać św. Dymitra, metropolitę Rostowa (9 września), który po raz pierwszy uwzględniony został w moskiewskim wydaniu Ewangelii tetr z 1760 r. Wielu kijowskich świętych zostało po raz pierwszy uwzględnionych w kijowskim wydaniu Ewangelii tetr z 1784 r.: św. Stefan, ihumen (27 kwietnia); św. Symeon, biskup Włodzimierza i Suzdała (10 maja); św. Polikarp (24 lipca); św. św. Kuksza i Pimen (27 sierpnia).

uwzględnieni w menologionach unickich liturgicznych Ewangelii tetr⁹⁰. Wśród usuniętych świętych znaleźli się również niektórzy⁹¹ święci greccy⁹², bułgarscy⁹³, serbscy⁹⁴ i mołdawski (pochodzenia greckiego z Trapezuntu)⁹⁵. W menologionach wszystkich unickich cyrylickich liturgicznych Ewangelii tetr pominięto⁹⁶ łącznie 113 wspomnień

⁹⁰ Por. M. Petrowycz, *Bringing Back the Saints...*, op. cit., s. 387–391; idem, *The Addition of Slavic Saints...*, op. cit., s. 333. W menologionie wydanej w Poczajowie w 1798 r. pięciotomowej Biblii znajduje się wspomnienie wielu świętych pominiętych w menologionach poczajowskich liturgicznych Ewangelii tetr, m.in.: 19 września pamięć św. Teodora, księcia smoleńskiego, i jego synów Dawida i Konstantyna, cudotwórców jarosławskich (и благовѣрнаго великаго князя теодора, и чадъ его дѣда и константина смоленскихъ и ярославскихъ чудотворцовъ); 20 września pamięć św. Michała, wielkiego księcia i jego bojara Teodora, cudotwórców Czernihowa (и стѣхъ мѣченикъ великаго князя мѣхана и воларина егво теодора черниговскихъ чудотворцевъ); 21 września pamięć św. Dymitra, metropolity Rostowa (въ томъ же день память иже въ стѣхъ оца нашего димитрія митрополита ростовскаго), 25 września pamięć św. Sergiusza z Radoneża (и преподобнаго оца нашего сергіа игумена радонежскаго чудотворца), 27 września pamięć św. Sawacjusza sołowieckiego (и преподобнаго оца ншѣго савватія соловецкаго), 30 września pamięć św. Grzegorza, wołogodzkiego cudotwórcy (и преподобнаго григорія пелшмскаго вологодскаго чудотворца) i św. Michała, pierwszego metropolity Kijowa (и стѣхъ мѣхана митрополита киевскаго). Należy pamiętać, że poczajowskie wydanie Biblii było przedrukiem moskiewskiej Biblii z 1663 r. wydanej w Kijowie, o czym poinformowali wydawcy we wstępie: библиа, сирѣчь, книги сѣеннаго писанія ветхаго завѣта, греческомъ бѣгомъдрхъ седмицесати двоихъ толковниковъ: новаго же самонаучалномъ стѣхъ аплз писмени, тшатеанн и вѣрно ѿ прѣжде печатанно въ царствующемъ градѣ москвѣ фхѣг. года, и въ преславномъ градѣ кievѣ, на славенскомъ азыкъ, въ всемъ соглашенна и исправленна въ чемъ бѣ потрева: днесъ же по тѣмъже еѣрмпларемъ напечатана въ почаевѣ первѣ (...) въ лѣто ѿ созданія мира фзтс. ѿ воплощенія бѣа слова фдфѣи. въ типографіи чудотворніа лавры почаевскія ч.с.в.в. Я. Исаевич, *Українське книговидання...*, op. cit., s. 280.

⁹¹ Do menologionu pierwszej poczajowskiej Ewangelii tetr i następnych nie została również wprowadzona św. Elżbieta, wymieniona w kijowskim wydaniu z 1746 r. obok proroka Zachariasza w dniu 5 września (сватаго пророка захарии ѿца предтечева и сватыа праведныа елисавети). Pominięcie wspomnienia św. Elżbiety związane jest zapewne z jej występowaniem wyłącznie w trzech kijowskich Ewangeliach tetr, z lat 1746, 1752 i 1759. W menologionie żadnej innej cyrylickiej liturgicznej Ewangelii tetr św. Elżbieta nie występuje.

⁹² Np. św. Stefan z Suroża na Krymie (15 grudnia).

⁹³ Np. św. Jan Rylski (19 października); św. Hilarion – przeniesienie relikwii z Megliny do Wielkiego Tyrnowa (21 października); św. Jerzy Nowy (26 maja).

⁹⁴ Np. św. Arseniusz (24 października); św. Sawa (12 stycznia).

⁹⁵ Tzn. św. Jan Nowy z Suczawy (2 czerwca). Relikwie tego świętego pochodzącego z Trapezuntu w latach 1686–1783 znajdowały się w Stryju i Żółkwi w świątyniach unickich.

⁹⁶ Wg Andreja Chojnackiego usunięci z unickich Ewangelii tetr święci i święta to jedyny element, który odróżnia te Ewangelie od prawosławnych. А. Хойнацкий, *Западнорусская церковная унія...*, op. cit., s. 440.

świętych i świąt obecnych m.in. w kijowskim wydaniu z 1746 r., w tym: 118 osób świętych⁹⁷, sześć świąt poświęconych ikonom Matki Bożej⁹⁸ i trzy upamiętnienia wydarzeń kościelnych (np. poświęcenie świątyni).

Wykaz świętych i świąt obecnych w menologionie kijowskiej Ewangelii tetr z 1746 r., która posłużyła za podstawę pierwszego poczajowskiego wydania z 1759 r., oraz poświęconych we wszystkich lub tylko kilku innych edycjach z tego ośrodka (tzn. Kijowa) lub innych centrów (np. Wilna, Lwowa)⁹⁹, lecz pominiętych we wszystkich Ewangeliach tetr przeznaczonych do użycia w Kościele unickim został przedstawiony w aneksie.

Spośród słowiańskich świętych w menologionach unickich liturgicznych Ewangelii tetr zostało uwzględnionych¹⁰⁰ jedynie pięć¹⁰¹ osób:

- książe Borys i Gleb (2 maja i 24 lipca);

⁹⁷ Uwzględniając również odnalezienie lub przeniesienie relikwii świętych.

⁹⁸ Por. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная уния...*, op. cit., s. 418.

⁹⁹ W wykazie zostali pominięci święci, którzy byli obecni we wszystkich lub tylko kilku moskiewskich wydaniach Ewangelii tetr i pierwszych dwóch kijowskich z lat 1697 i 1712, nieobecni zaś w kijowskim wydaniu z 1746 r. (sic!). Takim przykładem jest św. Grzegorz Palamas (14 listopada) poświęcony w menologionach liturgicznych Ewangelii tetr wydanych w Moskwie w latach 1637–1697 (z wyjątkiem wydania 1694) i pierwszych dwóch kijowskich (1697 i 1712). Całkowita liczba prawosławnych świętych nieobecnych w menologionach unickich Ewangelii tetr będzie więc większa niż podano w niniejszej publikacji.

¹⁰⁰ Wydrukowane w Ławrze Zaśnięcia Matki Bożej w Poczajowie unickie Ewangelie tetr poddano korekcie edytorskiej. W pierwszej, wydanej w 1759 r., usunięto znaczną liczbę świętych prawosławnych nieupamiętnianych w Kościele unickim. W kolejnych wydaniach korygowano nieścisłości i błędy dotyczące niektórych świętych, ich tytułatury czy informacji liturgicznych. Święty Jan Postnik (VI w.), upamiętniany w dniu 2 września, określony w wydanych po 1685 r. moskiewskich i wszystkich kijowskich Ewangeliach tetr mianem Patriarchy Konstantynopola (ИВАННА ПОСТНИКА ПАТРИАРХА ЦАРАГРАДА), został pominięty w pierwszych dwóch poczajowskich (1759 i 1768), uwzględniony zaś jako ПРЕПОДОБНЫИ ИВАННЪ ПОСТНИКЪ w trzech następnych (wydanych w 1771 i dwukrotnie w 1780 r.). Święty męczennik Eusygniusz z Antiochii, upamiętniany w dniu 5 sierpnia, został pominięty tylko w drugim poczajowskim wydaniu (1768), uwzględniony zaś w czterech pozostałych. Usunięcie pierwszego świętego, tzn. św. Jana Postnika, można próbować tłumaczyć obecnym w przedrukowywanym w Poczajowie oryginale Ewangelii prawosławnej przydomkiem Patriarcha Konstantynopola, jego przywrócenie zaś – słynną wstrzeźliwością w przyjmowaniu pokarmów. Nieobecność drugiego świętego tylko w jednym wydaniu mogło zostać spowodowane błędem drukarskim.

¹⁰¹ Wśród nich nie ma św. Olgi, której pamięć była obecna w unickich księgach liturgicznych. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная уния...*, op. cit., s. 35, 418.

- Teodozy (3 maja) i Antoni Pieczerscy¹⁰² (10 lipca)¹⁰³;
- równy apostołom książę Włodzimierz, na chrzcie nazwany Bazylim (15 lipca);
- jedno święto upamiętniające przeniesienie relikwii św. Teodozjusza Pieczerskiego (14 sierpnia)¹⁰⁴.

Latynizacja tradycji liturgicznej Kościoła unickiego związana była nie tylko z usuwaniem z niej pewnej liczby upamiętnień, lecz również ze stopniowym wprowadzeniem do kultu w tym Kościele świętych i świąt charakterystycznych dla Kościoła rzymskokatolickiego¹⁰⁵. Stan ten potwierdzają mszały¹⁰⁶. Jednak do menologionów unickich liturgicznych Ewangelii tetr wydanych w Poczajowie nie został inkorporowany żaden nowy¹⁰⁷ łaciński święty.

Tylko jedno upamiętnienie, osoby szczególnie czczonej w Kościele unickim i nie-notowanej w Ewangeliiach drukowanych poza Poczajowem, zostało wprowadzone do menologionów¹⁰⁸ wszystkich pięciu Ewangelii unickich. W dniu 16 września, obok

¹⁰² Obecność św. św. Antoniego i Teodozego Pieczerskich w kalendarzu liturgicznym Kościoła unickiego również była zagrożona. Por. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная уния...*, op. cit., s. 13–15.

¹⁰³ Wspomnienie św. Antoniego Pieczerskiego w dniu 7 maja zostało uwzględnione jedynie w moskiewskich Ewangeliiach tetr drukowanych w latach 1637–1677 (преподобнаго ѿца нашего антонина печерскаго, иже в киевъ).

¹⁰⁴ Niniejsze święto jest obecne tylko w liturgicznych Ewangeliiach tetr wydanych w Kijowie, Lwowie i Poczajowie.

¹⁰⁵ Np. św. Antoniego Padewskiego, Nawiedzenia Elżbiety przez Marię czy Najświętszego Serca Pana Jezusa.

¹⁰⁶ M. Takala-Roszczenko, *The Latin Within the Greek...*, op. cit., s. 117–118.

¹⁰⁷ Niektórzy święci łacińscy, np. papież Sylwester (2 stycznia [sic!]) czy Hipolit, papież Rzymu (30 stycznia), występują w menologionach wszystkich cyrylickich liturgicznych Ewangelii tetr (силвестра папы римскаго і иполита папы римскаго). Część z nich została wprowadzona jeszcze do moskiewskiego wydania z 1653 r. i była przedrukowywana aż do roku 1800, np. św. Lew, papież Rzymu (18 lutego), św. Lew, biskup Katanii (20 lutego), św. Jan Kasjan Rzymski (29 lutego), św. Benedykt (14 marca), św. Jakub, biskup Katanii (21 marca), św. Marcin, papież Rzymu (14 kwietnia), św. Pankracy, bp. Tauromenii na Sycylii (9 lipca), św. męczennica Paraskiewa Rzymska (26 lipca).

¹⁰⁸ W synaksarionie wydanych w Poczajowie Ewangelii tetr zostało również uwzględnione, przypadające na czwartek drugiego tygodnia po święcie Pięćdziesiątnicy, święto Ciała i Krwi Chrystusa. Por. A. Хойнацкий, *Западнорусская церковная уния...*, op. cit., s. 440. W wydaniu z 1759 r. na karcie 248 znajduje się następujący tekst: въ тоиже четвѣртокъ паздникѣ прѣтъя таны еухарїстїи, на оутрєнни еѿѿіе ѿ иванна, зачало, кѣ. ѿ стїха, ѿ. емѣже начало: рече гдѣ кз пришедшимъ кз немѣ іѣдевшимъ: плоть моа истинно естъ брашно. конецъ же в зачалѣ кѣ: стїеѣ ѿи. живѣ бѣдетъ въ вѣки. на литѣрги же, еѿѿіе ѿ иванна, зачало, кѣ. Badaniu historii tego święta studia poświęciła M. Takala-Roszczenko, *The Latin Within the Greek...*, op. cit.

św. męczennicy Eufemii, wspomniany jest¹⁰⁹ – kanonizowany przez Kościół greckokatolicki w 1643 r. – Jozafat Kuncewicz (въ тойже день блаженнаго священномъченика ивсафата архиепископа полоцкаго¹¹⁰), arcybiskup połocki.

Poddane wyżej opisanemu opracowaniu poczajowskie liturgiczne Ewangelie tetr, których menologiony nie zawierały już świętych i świąt nieupamiętnianych w Kościele unickim, lecz uwzględniały pamięć Jozafata Kuncewicza i zawierały w synaksarionie informacje o święcie Ciała i Krwi Chrystusa, w pełni odpowiadały ujednoczonej na synodzie w Zamościu w 1720 r. tradycji liturgicznej Kościoła greckokatolickiego.

Analiza wspomnień świętych i świąt oraz różnych wydarzeń z historii Kościoła występujących w menologionach wszystkich cyrylickich starych druków liturgicznych Ewangelii tetr pozwoliła na dokładne określenie liczby usuniętych upamiętnień z przeznaczonych na potrzeby Kościoła greckokatolickiego poczajowskich edycji Dobrej Nowiny. Kalendarz liturgiczny pięciu unickich Ewangelii tetr wydrukowanych dopiero w II poł. XVIII w. w Poczajowie, w porównaniu z prawosławnymi, został zubożony o 113 upamiętnień, w tym 118 świętych, sześć świąt poświęconych ikonom Matki Bożej i trzy wydarzenia kościelne. Wszystkie te wspomnienia były obecne m.in. w kijowskim wydaniu liturgicznej Ewangelii tetr z 1746 r., które zostało wykorzystane jako wzór pierwszej poczajowskiej i zarazem unickiej edycji Dobrej Nowiny¹¹¹. Do menologionów wydrukowanych w Poczajowie pięciu Ewangelii tetr zostało wprowadzone tylko wspomnienie Jozafata Kuncewicza. Na uwagę zasługuje również fakt, że spośród wszystkich 110 cyrylickich starych druków Ewangelii tetr tylko pięć zostało wydrukowanych na użytek Kościoła rzymskokatolickiego obrządku wschodniego (bizantyńskiego).

Próbę restytucji okrojonego kalendarza liturgicznego Kościoła greckokatolickiego, polegającą na przywróceniu mu wielu usuniętych w wiekach XVII i XVIII świętych i świąt (wymienionych w aneksie), podjęto dopiero w I poł. XX w.¹¹²

¹⁰⁹ А. Хойнацкій, *Западнорусская церковная уния...*, op. cit., s. 440.

¹¹⁰ Upamiętnienie zawiera również następujące informacje o perykopach ewangelicznych: на Стрении еѿѿліе отъ иванна заѿало ѿе. на литѿргини. еѿѿліе отъ иванна заѿало ѿс.

¹¹¹ J. Ostapczuk, *Oryginal cyrylickich starych druków Ewangelii Tetr wydanych w Poczajowie. Analiza świąt i świętych obecnych w menologionach*, „Slavistica Vilnensis” 2023, t. 68, nr 1, s. 10–23.

¹¹² Szerzej zob. M. Petrowycz, *Bringing Back the Saints...*, op. cit.; idem, *The Recensio Ruthena Slavic Sanctoral Reform: Principles, Results, Perspectives*, „Bollettino Della Badia Greca di Grottaferrata” 2008, nr 5, s. 283–298; I.V. Semenko-Basin, S. Caprio, *Russian Liturgical Memories in the Slavic Byzantine-Catholic Menologion (Recensio Vulgata) of the Mid-20th Century*, „Slovene” 2021, t. 10, nr 1, s. 368–391; I. Скочиляс, *Еклезіяльна, історична і культурна пам'ять уніатів (греко-католиків) про Замойський провінційний собор (остання чверть XVIII – початок XXI століть)*, [w:] *Замойський провінційний собор...*, op. cit., s. XLII–LXIV.

Aneks

Wykaz świętych występujących w prawosławnych Ewangeliach tetr¹¹³ i nieobecnych w unickich wydaniach z Poczajowa

- 09.07 – św. Jan, arcybiskup Nowogrodu
- 09.09 – św. Józef Wołocki
- 09.19 – św. Teodor, książę smoleński, i jego synowie Dawid i Konstantyn, cudotwórcy jarosławscy
- 09.20 – św. Michał, wielki książę, i jego bojar Teodor, cudotwórcy Czernihowa
- 09.25 – św. Sergiusz z Radoneża
- 09.27 – św. Sawacjusz Sołowiecki
- 09.30 – św. Grzegorz, wołogodzki cudotwórca
- 09.30 – św. Michał, pierwszy metropolita Kijowa
- 10.01 – św. Sawa z Wiszery (k. Nowogrodu)
- 10.04 – odnalezienie relikwii św. św. Guriasza, biskupa Kazania, i Warsonofiusza, biskupa Tweru
- 10.05 – św. św. Piotr, Aleksy, Jonasz, hierarchowie moskiewscy
- 10.05 – św. św. Damian, Jeremiasz i Mateusz Pieczerscy
- 10.14 – św. Mikołaj Swiatosza, książę Czernihowa
- 10.19 – św. Jan Rylski
- 10.21 – przeniesienie relikwii św. Hilariona, biskupa Megliny do Wielkiego Tyrnowa
- 10.22 – Kazańska Ikona Matki Bożej
- 10.23 – św. Jakub z Borowic
- 10.24 – św. Aretas Pieczerski
- 10.28 – św. Arseniusz, arcybiskup Serbii
- 10.29 – św. Abrahamiusz, archimandryta rostowski
- 10.31 – św. św. Spiridon i Nikodem Pieczerscy
- 11.05 – św. Jonasz, arcybiskup Nowogrodu
- 11.06 – św. Barlaam z Chutynia
- 11.11 – św. Maksym Moskiewski, saloita
- 11.17 – św. Nikon z Radoneża, uczeń św. Sergiusza
- 11.19 – św. Barlaam, ihumen pieczerski

---

¹¹³ Uwzględnieni w niniejszym wykazie święci i święta są obecni w menologionie kijowskiej Ewangelii tetr z 1746 r., która posłużyła za podstawę pierwszego poczajowskiego wydania z 1759 r., oraz poświędzeni we wszystkich lub tylko kilku innych edycjach z tego (tzn. Kijowa) lub innych ośrodków (np. Wilna, Lwowa), lecz pominięte we wszystkich pięciu unickich Ewangeliach tetr z Poczajowa.

- 11.22 – św. Michał, książę Tweru
11.23 – św. Aleksander Newski
11.24 – św. męczennik Merkury Smoleński
11.26 – poświęcenie cerkwi pw. św. Jerzego Męczennika w Kijowie u Złotej Bramy
11.27 – Ikona Matki Bożej „Znak”
11.27 – św. Jakub, biskup Rostowa
12.02 – św. Atanazy Pieczerski
12.03 – św. Sawa Storożewski
12.07 – św. Antoni Sijski
12.11 – św. Nikon Pieczerski
12.15 – św. Stefan z Suroża na Krymie
12.21 – św. Piotr, metropolita Moskwy
12.29 – św. Marek i Teofil Pieczerscy
01.08 – św. Grzegorz Pieczerski
01.09 – św. Filip, metropolita Moskwy
01.10 – św. Paweł Komelski
01.11 – św. Michał Klopsi
01.12 – św. Sawa, arcybiskup Serbii
01.22 – św. Anastazy, diakon pieczerski
01.28 – św. Efrem Pieczerski, biskup perejasławski
01.29 – św. Laurencjusz, zatwornik¹¹⁴ pieczerski
01.31 – św. Nikita, biskup Nowogrodu
02.04 – św. Jerzy Włodzimierski
02.04 – św. Cyryl Nowojeziński
02.10 – św. Prochor Pieczerski
02.11 – św. Dymitr Pryłucki (Wołogodski)
02.11 – św. książę pskowski Wsiewołod, przy chrzcie nazwany Gabrielem
02.12 – św. Aleksy, metropolita Moskwy
02.14 – św. Izaak Pieczerski
02.24 – św. Erazm Pieczerski
02.27 – św. Tytus, prezbiter pieczerski
03.02 – św. Arseniusz, biskup Tweru
03.11 – św. Eufemiusz, arcybiskup nowogródzki
03.17 – św. Makary, ihumen z Kalazina
03.23 – św. Nikon, ihumen pieczerski
03.28 – św. Eustracjusz, męczennik pieczerski

---

¹¹⁴ W monastycyzmie zachodnim *zatwornikowi*, żyjącemu w całkowitym zamknięciu w celi, odpowiada rekluz.

- 04.01 – św. Eutymiusz Suzdalski
- 04.08 – św. Nifont, arcybiskup Nowogrodu, kijowski cudotwórca
- 04.17 – św. Zosima Sołowiecki
- 04.26 – św. Stefan, biskup Permu
- 05.01 – św. Pafnucy Borowski
- 05.11 – założenie Konstantynopola
- 05.14 – św. Izydor Rostowski, saloita
- 05.14 – św. Nikita Pieczerski, biskup nowogródzki
- 05.15 – św. Izajasz, biskup Rostowa
- 05.15 – św. carewicz Dymitr
- 05.15 – św. Izajasz Pieczerski
- 05.16 – św. Efrem Nowogrodzki, cudotwórca
- 05.19 – św. Korneliusz, cudotwórca komelski
- 05.20 – św. Aleksy, metropolita Moskwy
- 05.21 – Włodzimierska Ikona Matki Bożej
- 05.21 – św. książę Konstantyn i jego synowie Michał i Teodor Muromscy
- 05.23 – św. Leoncjusz, biskup Rostowa
- 05.23 – św. Eufrozyna, księżna połocka
- 05.24 – św. Nikita Perejasławski, słupnik
- 05.26 – św. męczennik Jerzy Nowy
- 05.27 – św. św. Cyprian, Focjusz i Jonasz, metropolici Kijowa/Moskwy
- 05.28 – św. Ignacy, biskup Rostowa
- 05.29 – św. Jan z Ustiuga, saloita
- 06.01 – św. Agapet Pieczerski
- 06.01 – św. Dionizy Głuszycki
- 06.02 – św. męczennik Jan Nowy z Suczawy
- 06.09 – św. Cyryl Biełozierski
- 06.15 – św. Jonasz, metropolita Moskwy/Kijowa
- 06.23 – Włodzimierska Ikona Matki Bożej
- 06.25 – św. św. książę Piotr i księżna Febronia
- 06.26 – Tychwińska Ikona Matki Bożej
- 07.03 – św. Filip, metropolita Moskwy
- 07.05 – św. Sergiusz z Radoneża
- 07.08 – Kazańska Ikona Matki Bożej
- 07.08 – św. Prokopiusz z Ustiuga, saloita
- 07.10 – święto Złożenia Szaty Chrystusa Zbawiciela w Moskwie
- 07.11 – św. równa apostołom księżna Olga
- 07.18 – św. Jan Pieczerski
- 07.25 – św. Makary Żółtowodzki

- 07.26 – św. Mojżesz Pieczerski z Węgier
 07.28 – Smoleńska Ikona Matki Bożej
 08.02 – św. Bazyli Moskiewski, saloita
 08.03 – św. Antoni Rzymianin, Nowogrodzki
 08.07 – św. Pimen Pieczerski
 08.11 – św. św. męczennicy Bazyli i Teodor Pieczerscy
 08.17 – św. Alipiusz, ikonograf pieczerski
 08.21 – św. Abraham Smoleński
 08.24 – przeniesienie relikwii św. Piotra, metropolity Kijowa
 08.26 – Włodzimierska Ikona Matki Bożej
 08.30 – św. Aleksander Świrski
 08.30 – przeniesienie relikwii św. Aleksandra Newskiego

Bibliografia

- Błońska M., *Polonica cyrylickie XV–XVIII wieku, czyli o drukach cyrylickich wydawanych w państwie polsko-litewskim*, [w:] *Z badań nad dawną książką. Studia ofiarowane profesor Alodii Kaweckiej-Gryczowej w 85-lecie urodzin*, t. 2, red. P. Buchwald-Pelcowa, Warszawa 1993, s. 433–553.
- Ciołka D., *Latynizacja Kościoła unickiego w Rzeczypospolitej po synodzie zamojskim*, Białystok 2014.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Dziedzictwo Unii Brzeskiej. Z dziejów oficyny wydawniczej OO. Bazylianów w Supraślu (1695–1803)*, Warszawa–Białystok 2007.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Katalog druków supraskich*, Warszawa 1996.
- Cubrzyńska-Leonarczyk M., *Oficina Supraska 1695–1803. Dzieje i publikacje unickiej drukarni Ojców Bazylianów*, Warszawa 1993.
- Getka J., *U progu modernizacji. Ruskojęzyczne drukarstwo bazylikańskie w XVIII wieku*, Warszawa 2017.
- Jaroszewicz-Pieresławcew Z., *Druki cyrylickie z biblioteki bazylianów w Żyrowicach*, „Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2021, t. 15, z. 1, s. 9–28.
- Kaweczka-Gryczowa A., Korotajowa K., Krajewski W., *Drukarze dawnej Polski od XV do XVIII wieku*, z. 6, *Małopolska – Ziemia Ruskie*, Wrocław–Kraków 1960.
- Lepak R., *Katalog druków cyrylicznych XVI–XVIII wieków w zbiorach biblioteki klasztoru oo. Bazylianów w Warszawie* (Bazylikańskie Studia Historyczne III), Warszawa 2013.
- Narbutt O., *Historia i typologia ksiąg liturgicznych bizantyńsko-słowiańskich. Zagadnienie identyfikacji według kryterium treściowego*, Warszawa 1979.
- Naumow A., *Domus Divisa. Studia nad literaturą ruską w I Rzeczypospolitej* (Biblioteka Tradycji Literackich XVIII), Kraków 2002.
- Naumow A., *Drukowane służebniki unickie z XVII wieku*, [w:] *Dziedzictwo Synodu Zamojskiego 1720–2022. Wyzwania i perspektywy*, red. P. Nowakowski, Kraków 2021, s. 133–148.
- Naumow A., *O specyfice ruskich tekstów liturgicznych z terenów państwa polsko-litewskiego*, „Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність” 2006–2007, nr 15, s. 243–249.

- Naumow A., *Prawosławni święci I Rzeczypospolitej*, [w:] *Święci w kulturze i duchowości dawnej i współczesnej Europy*, red. W. Stępnia-Minczewska, Z. Kijas, Kraków 1999, s. 21–30.
- Naumow A., *Wileńskie służebniki z 1691 i 1692 roku*, [w:] *Słowianie Wschodni. Duchowość – mentalność – kultura*, red. A. Raźny, D. Piwowska, Kraków 1997, s. 31–36.
- Nowakowski P., *Problematyka liturgiczna w międzywyznaniowej polemice po Unii Brzeskiej (1596–1720)* (Biblioteka Ekumenii i Dialogu XXIII), Kraków 2004.
- Ostapczuk J., *Cerkiewnosłowiański przekład perykop okresu Paschalnego i święta Pięćdziesiątnicy w rękopiśmiennych ewangeliarzach krótkich*, Warszawa 2010.
- Ostapczuk J., *Cyrillic Early Printed Tetragospels of Middle Bulgarian and Serbian Redaction. Textology of the First Nine Zachalas of Mark's Gospel*, „Slavia” 2019, nr 4, s. 371–382.
- Ostapczuk J., *Oryginal cyrylickich starych druków Ewangelii Tetr wydanych w Poczajowie. Analiza świąt i świętych obecnych w menologionach*, „Slavistica Vilnensis” 2023, t. 68, nr 1, s. 10–23.
- Ostapczuk J., *Sobotnie i niedzielne perykopy liturgiczne z Ewangelii Mateusza w cerkiewnosłowiańskich lekcjonarzach krótkich*, Warszawa 2013.
- Ostapczuk J., *Оглавления Евангелия от Луки в старопечатных кириллических богослужебных Евангелиях темр. Текстологическая характеристика*, „Rocznik Teologiczny” 2021, t. 63, nr 1, s. 143–159.
- Ostapczuk J., *Список глав Евангелия от Матфея в старопечатных кириллических богослужебных Евангелиях темр и их отношение к рукописной традиции*, „Slavia” 2020, t. 89, nr 2, s. 200–216.
- Ostapczuk J., Wysoczański W., Maciuszko J.T., Tofiluk J., *Краткие жития Евангелистов в кириллических старопечатных Евангелиях темр и их происхождение*, „Konstantínove Listy” 2020, t. 13, nr 1, s. 126–143.
- Petrowycz M., *Bringing Back the Saints. The Contribution of the Roman Edition of the Ruthenian Liturgical Books (Recensio Ruthena, 1940–1952) to the Commemoration of Slavic Saints in the Ukrainian Catholic Church*, dysertacja, Ottawa 2005.
- Petrowycz M., *The Addition of Slavic Saints to Seventeenth-Century Liturgical Calendars of the Kyivan Metropolitane*, [w:] *Inquiries into Eastern Christian Worship. Selected Papers of the Second International Congress of the Society of Oriental Liturgy. Rome, 17–21 September 2008* (Eastern Christian Studies XII), red. B. Groen, S. Hawkes-Teeple, S. Alexopoulos, Leuven–Paris–Walpole 2012, s. 331–343.
- Petrowycz M., *The Recensio Ruthena Slavic Sanctoral Reform. Principles, Results, Perspectives*, „Bollettino Della Badia Greca di Grottaferrata” 2008, nr 5, s. 283–298.
- Semenko-Basin I.V., Caprio S., *Russian Liturgical Memories in the Slavic Byzantine-Catholic Menologion (Recensio Vulgata) of the Mid-20th Century*, „Slovene” 2021, t. 10, nr 1, s. 368–391.
- Senyk S., *The Ukrainian Church and Latinization*, „Orientalia Christiana Periodica” 1990, nr 56, s. 165–187.
- Takala-Roszczenko M., *The Latin Within the Greek. The Feast of the Holy Eucharist in the Context of Ruthenian Easter Rite Liturgical Evolution in the 16th–18th Centuries* (Dissertations in Education, Humanities, and Theology L), Joensuu 2013.
- Tkachuk O., *Katalog druków cyrylickich XV–XVIII wieku w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, współpraca D. Sidorowicz-Mulak, Wrocław 2022.

- Witkowski W., *Katalog starodruków cyrylickich Muzeum Zamku w Łańcucie (Dział Sztuki Cerkiewnej)*, Kraków 1994.
- Альмес І., *Богослужбові книги у Крехівському василіанському монастирі у другій половині XVIII ст.*, „Історія релігій в Україні: Науковий щорічник” 2014, т. 1, s. 155–168.
- Альмес І., *Книгозбірні у соціокультурному просторі чернечих спільнот Львівської єпархії XVII–XVIII ст.*, dysertacja, Львів 2018.
- Бочковська В., *Малодосліджені сторінки в історії почаївського монастиря 18 – початку 19 ст. (за матеріалами візитацій)*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки. Збірник наукових праць*, red. О.С. Онищенко, В.П. Леонов, П.Т. Тронько et al., Київ 2011, s. 125–139.
- Бочковська В., *Почаївський духовний осередок в історії і культурі українського народу XVIII – 30-х років XIX ст.*, dysertacja, Київ 2018.
- Бочковська В.Г., Хауха Л.В., Адамович В.А., *Каталог видань Почаївського та унівського монастирів XVIII–XX ст. з колекції Музею книги і друкарства України*, Київ 2008.
- Ваврик М., *Церковні друкарні й видання Укр. Кат. Церкви 17-го стол.*, „Analcesta OSBM” 1974, nr 9, s. 111–123.
- Вознесенский А.В., *Предварительный список старообрядческих кириллических изданий XVIII века*, Санкт-Петербург 1994.
- Волощенко С., *Кириличні стародруки у фондах Отців Василіян при Свято-Онуфріївському монастирі у Львові XVII–XIX століть: Каталог*, Жовква 2015.
- Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки. Збірник наукових праць*, red. О.С. Онищенко, В.П. Леонов, П.Т. Тронько et al., Київ 2011.
- Емельянова Е.А., *Старообрядческие издания кирилловского шрифта конца XVIII – начала XIX в. Каталог*, Москва 2010.
- Железняк О., *Почаївські видання кириличним шрифтом (1734–1830)*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки. Збірник наукових праць*, red. О.С. Онищенко, В.П. Леонов, П.Т. Тронько et al., Київ 2011, s. 162–192.
- Заболотна Н., *Почаївські кириличні стародруки з фондів Національної Бібліотеки України імені В.І. Вернадського як джерело з історії редакційно-видавничої та друкарської діяльності*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки. Збірник наукових праць*, red. О.С. Онищенко, В.П. Леонов, П.Т. Тронько et al., Київ 2011, s. 33–55.
- Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 року*, т. 1, *Діяння та постанови*, red. І. Скочиляс, Львів 2021.
- Зноско К., *Латинизация православного Богослужения в Униатской церкви*, Варшава 1932.
- Ісаєвич Я., *Книговидання та друкарство в Почаєві: ініціатори та виконавці*, [w:] *Друкарня Почаївського Успенського монастиря та стародруки. Збірник наукових праць*, red. О.С. Онищенко, В.П. Леонов, П.Т. Тронько et al., Київ 2011, s. 7–22.
- Ісаєвич Я., *Українське книговидання: витоки, розвиток, проблеми*, Львів 2002.
- Мансветов А.И., *Описание славяно-русских старопечатных книг Виленской Публичной Библиотеки (1491–1800 гг.)*, Вильна 1908.

- Огієнко І., *Історія українського друкарства. Історично-бібліографічний огляд українського друкарства XV–XVIII вв.*, Львів 1925.
- Остапчук Е., *Памяти мучеников в месяцесловах старопечатных кириллических Евангелий тетр – предварительные замечания на примере шести месяцев (март–август)*, [w:] *Fons Sapientiae Verbum Dei. Сборник научных статей в честь 80-летия профессора Анатолия Алексеевича Алексева*, red. А.В. Сизиков, Санкт-Петербург 2022, s. 212–230.
- Остапчук Е., *Предисловие Феофилакта Болгарского к Евангелию от Матфея в кириллических старопечатных Четвероевангелиях из Брашова (1561/62 г.) и Бухареста (1582 и после 1582 г.) и их отношение к рукописной традиции*, [w:] *Тринадцатые Загребинские Чтения. Сборник статей по итогам международной научной конференции (3–4 октября 2018 г.)*, red. Ж.Л. Левшина, Санкт-Петербург 2019, s. 315–329.
- Остапчук Е., *Текстология кириллических старопечатных богослужебных Четвероевангелий среднеболгарского и сербского изводов и их отношение к рукописной традиции (Евангелие от Марка, зачала 1–9)*, „Slověne” 2018, t. 7, nr 2, s. 62–73.
- Патрило І., *Нарис історії Василян від 1743 до 1839 р.*, „Analecta OSBM” 1988, nr 13, s. 183–283. *Почаевський збірник*, red. Н.В. Колпакова, Санкт-Петербург 2007.
- Романова А.А., *Книгоиздательская деятельность Почаевского монастыря (1732–1830)*, [w:] *Почаевський збірник*, red. Н.В. Колпакова, Санкт-Петербург 2007, s. 8–14.
- Сеник С., *Латинізація в українській католицькій церкві*, Люблин 1990.
- Скочилия І., *Еклезіальна, історична і культурна пам'ять уніатів (греко-католиків) про Замойський провінційний собор (остання чверть XVIII – початок XXI століть)*, [w:] *Замойський провінційний собор Руської Унійної Церкви 1720 року*, т. 1, *Діяння та постанови*, red. І. Скочилия, Львів 2021, s. XXIII–LXXXIV.
- Собори Львівської єпархії XVI–XVIII століть*, red. І. Скочилия, Львів 2006.
- Соловій М., *Божественна літургія. Історія – розвиток – пояснення* (Analecta OSBM, Series II, Sectio I), Рим 1964.
- Тілявський І., *Літургійні напрямки Почаївського Монастиря під час унії (1712–1831)*, Рим–Львів 1997.
- Тиховській Ю., *Мнимая типографія Почаевского монастыря (съ к. XVI до 1-й четв. XVIII в.)*, „Кієвская старина” 1895, t. 50, nr 7–8, s. 1–35; nr 9, s. 248–281.
- Хойнацький А., *Западнорусская церковная унія въ ея богослуженіи и обрядахъ*, Київ 1871.
- Шустова Ю., *Послание об исправлении книг от 3 мая 1738 года Львовского епископа Афанасия Шептицкого*, [w:] *Румянецкие чтения. Материалы международной научной конференции (15–16 апреля 2014 г.)*, част. 2, red. Л.Н. Тихонова, Москва 2014, s. 376–383.
- Юріна Л., *Напрестольні Євангелії XVI–XVIII століть у зібранні Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Каталог*, Київ 2005.

Redakcja naukowa **Joanna Getka** ♦ **Jerzy Grzybowski**

Wielokulturowość Europy Środkowo-Wschodniej: doświadczenia przeszłości i wyzwania teraźniejszości

Redakcja naukowa **Joanna Getka** ♦ **Jerzy Grzybowski**

Wielokulturowość **Europy Środkowo-Wschodniej:** doświadczenia przeszłości i wyzwania teraźniejszości

Recenzenci

Jerzy Gordziejew

Andrei Matsuk

Redaktor prowadzący

Jakub Ozimek

Redakcja i korekta tekstów polskich

Magdalena Orczykowska

Redakcja i korekta tekstów białoruskich

Witalis Łuba

Redakcja i korekta tekstów angielskich

Natalia Kłopotek

Redakcja i korekta tekstów ukraińskich

Tetiana Trofymenko

Projekt okładki i stron tytułowych

Anna Gogolewska

Ilustracje na okładce

Jazmin Quaynor (unsplash.com)

Liviu Rau (unsplash.com)

Skład i łamanie

Dariusz Górski

Publikacja dofinansowana przez Uniwersytet Warszawski w ramach programu „Inicjatywa Doskonałości – Uczelnia Badawcza”

Publikacja na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa 3.0 PL (CC BY 3.0 PL)
(pełna treść wzorca dostępna pod adresem: <http://creativecommons.org/licenses/by/3.0/pl/legalcode>).

Joanna Getka, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0001-5857-7257

Jerzy Grzybowski, Uniwersytet Warszawski, ORCID 0000-0002-7359-487X

ISBN 978-83-235-6202-3 (druk)   ISBN 978-83-235-6210-8 (pdf online)

ISBN 978-83-235-6218-4 (e-pub)   ISBN 978-83-235-6226-9 (mobi)

Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego

02-678 Warszawa, ul. Smyczkowa 5/7

e-mail: wuw@uw.edu.pl

księgarnia internetowa: www.wuw.pl

Wydanie 1, Warszawa 2023

Spis treści

Wstęp (Joanna Getka, Jerzy Grzybowski)	7
Joanna Getka, Viktor Moisiienko, <i>Zarys genezy ukraińskiego języka literackiego, czyli o konieczności reinterpretacji rosyjskich mitów glottogonicznych</i>	9
Jerzy Ostapczuk, <i>Kult świętych a tożsamość wyznaniowa – zmiany w aparacie liturgicznym wschodniosłowiańskich cyrylickich starych druków liturgicznych Ewangelii tetr (na przykładzie wydań Ławry Poczajowskiej)</i>	42
Віктар Корбут, <i>Фарміраванне ідэнтычнасці беларускіх нацыянальных дзеячаў у 1890-х гг. – пачатку XX ст.: ад польскай да беларускай сама-свядомасці</i>	68
Андрій Смирнов, <i>Українізаційна діяльність архієпископа Холмського і Підляського Іларіона Огієнка (1940–1944)</i>	91
Юры Грыбоўскі, <i>Стварэнне і дзейнасць Беларускага аб'яднання ў Беластоцкай акрузе (1941–1944 гг.)</i>	104
Аляксандр Гужалоўскі, <i>Русіфікацыя адукацыйна-інфармацыйнай прасторы Беларускай ССР у перыяд «адлігі» (1953–1968 гг.)</i>	136
Grzegorz Gąsior, <i>Czeska refleksja na temat Rosji od odrodzenia narodowego do wojny rosyjsko-ukraińskiej w 2022 r. – zarys problemu</i>	152
Vratislav Doubek, <i>Intellectuals and Politics at the Turn of the 20th Century. A Czech Example</i>	175
Алёна Любая, <i>Татарская мусульманская супольнасць Гарадзенічыны на матэрыялах Рэвізіі татарскіх маёнткаў 1631 года, праведзенай Янам Кердзеем</i>	187
Dangiras Mačiulis, <i>Ile tożsamości może reprezentować jeden obraz pamięci zbiorowej – analiza jednego przypadku w międzywojennej Polsce i Litwie</i>	199
Андрэй Мастыка, <i>Беларускія студэнты ва Універсітэце Стэфана Баторыя ў Вільні: уплыў універсітэта на нацыянальную тоеснасць студэнта</i>	217

Анатоль Вялікі, <i>«Масты сяброўства»: Беларускае таварыства культурнай сувязі з заgrаницай у культурным дыялогу з Польскай Народнай Рэспублікай. 1952–1959 гг.</i>	234
Antoni Mironowicz, <i>Projekty edukacyjno-naukowe w przewycięzeniu kryzysu demokracji na wschodnim pograniczu Unii Europejskiej (rekonesans problemu)</i> . .	253
Alicja Szumowiecka, <i>Rola euroregionów i mniejszości narodowych w rozwoju dialogu kultur w Europie Środkowej w latach 1991–2020 na wybranych przykładach prowadzonej przez Czechy dyplomacji kulturalnej</i>	260
Ivan Zhyhal, <i>Rumunia w poszukiwaniu miejsca. Rumuńska tożsamość i problem „europejskości” w dyskusjach rumuńskich intelektualistów pod koniec XX wieku (przeгляд możliwych taktyk)</i>	281